

καὶ πᾶσαν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ δυνατὴν εὐδαιμονίαν ἀσφαλίζομεν καὶ ἀπολαμβάνομεν. Ἡ κυριαρχία τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ σώματος, ὁ διὰ τῆς ἀληθείας φωτισμὸς τοῦ πνεύματος, ἡ σωφροσύνη, ἡ μετριοπάθεια, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀγάπη, δὲν εἶναι μόνον συστατικὰ τῆς εὐσεβείας στοιχεῖα, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καὶ μέσα γηίνης εὐημερίας, διότι ταῦτα συνιστᾶ καὶ ἐπιβάλλει ὡς ἀπαραίτητα καὶ αὐτὴ ἡ τέχνη τοῦ ὠφελίμου καὶ αὐτὴ ἡ ἄθεος φιλοσοφία. Καὶ αὐτοὶ οἱ θεωροῦντες τὸν ἄνθρωπον μόνον ὡς ὑλικὸν ὄργανισμὸν κατὰ τι τελειότερον τοῦ ὄργανισμοῦ τῶν ἄλλων ζώων, καὶ τὴν ἡδονὴν, τὴν ὠφέλειαν, τὴν τε ἀτομικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν, θέτοντες ὡς βάσιν πάσης ἠθικῆς, ἀναγνωρίζουσιν ὅτι αἱ ἠθικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἡδοναί, αἱ ἐκ τῆς γνώσεως καὶ πράξεως τῆς ἀληθείας, εἶναι εὐγενέστεραι, μονιμώτεραι καὶ προτιμότεραι τῶν ὑλικῶν, καὶ ὅτι ἀπαραίτητοι ὅροι τῆς τε ἰδιωτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς εὐδαιμονίας εἶναι ἡ κοινὴ δικαιοσύνη καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ταύτης τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς ὠφελείας ἐλλείπει τὸ ὄργανον πάσης ἠθικῆς ἐνεργείας, τὸ κῦρος παντὸς ἠθικοῦ παραγγέλματος, καὶ ἡ θεία κορυφὴ τῆς ἀρετῆς, τουτέστιν, ἐλλείπουσιν ἢ ἐλευ-

θερία, ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ ἡ πρὸς τὸν θεῖον νομοθέτην ἀνύψωσις τῆς ἠθικότητος διὰ τῆς εὐσεβείας, ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ ἠθικὴ αὕτη εἶναι συνέχεια τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, καὶ μᾶς διδάσκει μόνον τί ὠφελεῖ καὶ τί βλάπτει, χωρὶς νὰ μᾶς εἴπῃ πῶς δυνάμεθα καὶ διατί ὀφείλομεν νὰ διώκωμεν τὸ πρῶτον καὶ ν' ἀποφεύγωμεν τὸ δεύτερον, καὶ χωρὶς νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ἰκανοποιήσῃ τὰς ὑψηλοτέρας ἀνάγκας τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας. Τοιαῦτα δόγματα ἔφερον πάντοτε τὴν ἐξαχρείωσιν, τὴν διαφθορὰν καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν. Καὶ κατ' αὐτῶν ἐλπίζω ὅτι εἶσαι ἤδη, ἀγαπητέ μοι Εὐγένιε, τεθωρακισμένος καὶ ἔτοιμος νὰ πολεμήσῃς, διότι ἤδη, καθ' ἣν μοι ἐξέφρασας ἐπιθυμίαν, σοὶ ἐξέθηκα τί φρονῶ περὶ ψυχῆς καὶ περὶ Θεοῦ ὅσον ἠδυνάμην σαφῶς καὶ συντόμως. — Εἰς σὲ ἀποκείται τώρα νὰ συμπληρώσῃς τὸ ἔργον τῆς σῆς τελειώσεως. Καὶ ἔχεις τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα προσόντα, διότι καὶ ὁ νοῦς σου ἀντιλαμβάνεται εὐκόλως τῆς ἀληθείας, καὶ ἡ καρδία σου εἶναι ἀγαθὴ, καὶ ὀρέγεται τῆς μαθήσεως. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα πολύτιμα προσόντα θέλουσι μείνει ἀχρηστὰ, ἐὰν δὲν τὰ γονιμοποιήσῃ ἡ θέλησίς σου. Ἐνθυμεῖσαι τί ἐλέγομεν ὅτε ἐπραγμα-

τευόμεθα περί ψυχῆς; Ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως
 εἶναι ὁ μοχλὸς ὅλης τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας.
 Ἡ ἐλευθερία εἶναι τὸ ἐγώ, ἡ οὐσία τῆς ἀτομι-
 κότητος, καὶ ἡ ἐπίμονος καὶ διηνεκῆς χρῆσις τῆς
 ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἡ σταθερὰ θέλησις σύμφω-
 νος πρὸς τὸν λόγον, δημιουργεῖ ἐν ἡμῖν νέον
 πρόσωπον καὶ παράγει θαύματα καὶ κατὰ τὴν
 τάξιν τῆς νοήσεως καὶ κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἠθι-
 κότητος. Ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία εἶναι ἐν ἡμῖν
 οἷα ἐλάβομεν αὐτὰ ἐκ γενετῆς, αἱ κλίσεις, αἱ
 διαθέσεις, τὰ ἐνστίγματα, ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν
 ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεώς μας, ἀλλὰ πάντα
 ταῦτα κυριεύει καὶ ρυθμίζει ἡ ἐλευθέρη θέλησις
 ἡμῶν, καὶ ὀφείλει νὰ τὰ ρυθμίση κατὰ τὸν αἰ-
 ώνιον τύπον τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ
 ἀγαθοῦ. Οὐδὲν χρησιμεύει ἡ ἀγωγή, ἡ ἐκπαί-
 δευσις, εἰ μὴ ἀναλάβωμεν ἡμεῖς καὶ συνεχίσω-
 μεν καὶ συμπληρώσωμεν τὸ ἔργον τῶν γονέων
 καὶ τῶν διδασκάλων· ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ δημι-
 ουργήσωμεν ἐντὸς ἡμῶν τὸν πνευματικὸν ἄνθρω-
 πον, τὸ ἠθικὸν καὶ ἔλλογον ὄν' τὸ ἐνυπάρχον ἐν
 ἐκάστῳ ἡμῶν, ὡς ἐνυπάρχει τὸ ἄγαλμα ἐν τῷ
 ἀξέστῳ μαρμάρῳ, ἐξ οὗ τὸ ἐξάγει ἡ σμίλη τοῦ καλ-
 λιτέχνου. Καὶ ἡ σμίλη τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ
 ἰσχυρότερον τῶν ὀργάνων, διότι οὐ μόνον νὰ διατυ-

πώση δύναται ὡς θέλει τὴν ἀκατέργαστον ὕλην τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ὕλην νὰ βελτιώσῃ. Καὶ τὸ μὲν σῶμα διατηρεῖ, ἐνισχύει καὶ τελειοποιεῖ διὰ τῆς σώφρονος ἀσκήσεως, καὶ τὸ καθιστᾷ εὐχρηστον ὄργανον τῆς διανοίας, τὰ δὲ πνεῦμα ὀξύνει διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς καὶ συντόνου προσοχῆς, καὶ ἀποτελεῖ νοημονέστερον καὶ λογικώτερον διὰ τῆς εὐμεθόδου μελέτης, καὶ τὴν μνήμην τελειοποιεῖ, καὶ τὴν φαντασίαν διοικεῖ, καὶ πάσας τὰς νοητικὰς δυνάμεις ἀναπτύσσει καὶ συναρμολογεῖ ἐν τῇ γνώσει τοῦ ἀληθοῦς καὶ συναισθήσει καὶ ποιήσει τοῦ καλοῦ. Τὸ δὲ ἀγαθὸν εἶναι κυρίως καὶ ἀπεκλειστικῶς ἐφ' ἡμῖν, εἶναι προῖον τῆς ὀρθῆς προαιρέσεως, δι' ἧς καὶ τὰ ἐνστίγματα νικῶμεν, καὶ τὸν ἐγωϊσμόν, καὶ τὰ πάθη, καὶ ῥυθμίζομεν ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν πράξιν κατὰ τὸν αἰώνιον καὶ ἀναλλοίωτον νόμον τοῦ Θεοῦ. Ἐκ τούτων βλέπεις, φίλτατέ μοι, πόσα καλὰ καὶ μεγάλα ἔργα δύνασαι νὰ κατορθώσῃς διὰ τῆς θέλησεώς σου. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐπιληφθῇς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ σώτηρίου τούτου ἔργου τῆς ἐσωτερικῆς μορφώσεως, καὶ νὰ μὴ τὸ διακόψῃς. Ἡ συνέχεια εἶναι νόμος τῆς ὕλικῆς φύσεως οὐχ ἥττον ἢ τῆς ἠθικῆς, καὶ καθὼς δι' ἀνεπαισθήτων ἀλλοιώσεων, τελοῦνται αἱ τεράστιαι μεταμορφώσεις

τοῦ ὄρατοῦ κόσμου, ὡσαύτως διὰ τῶν καλῶν ἔξεων ἀναπλάττεται βαθμηδὸν ὁ ἀόρατος κόσμος τοῦ πνεύματος, καὶ τὰ δύσκολα κατ' ἀρχὰς ἀποβαίνουσι καὶ εὐκόλα, καὶ εὐάρεστα, καὶ γίνονται σύμφυτα ἡμῶν καὶ ἀπαραίτητα καὶ ἀχώριστα τῆς ὑπαρξέως μας. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ ἐσωτερικὰ βοηθήματα ὅσα ὁ Θεὸς σοὶ ἐχορήγησε πρὸς τὴν σὴν τελειοποίησιν. — Ἐὰν δὲ καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα ἐπιστήσης τὴν προσοχὴν σου, καὶ ἰδίως εἰς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἐν οἷς ὁ Θεὸς σὲ ἐκάλεσεν εἰς τὴν ζωὴν, θέλεις εὑρεῖ καὶ ἐν αὐτοῖς πολύτιμα βοηθήματα. Ἐγεννήθης Ἕλληνας καὶ χριστιανός, καὶ ἐὰν μελετήσης τὴν ἱστορίαν καὶ περιέλθης τὸν πολιτισμένον κόσμον, δὲν θέλεις βραδύνει νὰ νοήσης ὁποῖαν ἀπαράμιλλον ἀξίαν ἔχουσιν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπότητος τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις. Θέλεις ἀναγνωρίσει εἰς αὐτὰ τὰς πρώτας πηγὰς καὶ τοὺς κυριωτέρους παράγοντας τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ· ἀμφοτέρω δὲ θέλεις εὑρεῖ συνηνωμένα εἰς τὰς ἐθνικὰς ἡμῶν παραδόσεις.. Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμὸς ἐξέλιπεν, ἀλλὰ καθὼς τὸ φῶς ἀπωτάτων ἀστέρων κατέρχεται ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀφ' οὗ ἀπεσθῆθησαν, παρομοίως ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία

ἐξακολουθεῖ φωτίζουσα τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ
 ἀφ' οὗ κατεστράφη ἡ ἐστία ἐξ ἧς ἀπέρρευσε. Καὶ
 ἡ φιλοσοφία, καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι, καὶ ἡ καλ-
 λιτεχνία, καὶ ἡ εὐγλωττία, καὶ ἡ ἱστορία, καὶ ἡ
 ἐλευθερία, καὶ ὁ ἥρωϊσμός, πάντα ταῦτα ἤκμα-
 σαν παρ' ἡμῶν ὡς οὐδαμοῦ τοῦ ἀρχαίου κόσμου,
 καὶ ταῦτα πάντα οἰκειοποιήθη ὁ νέος, καὶ μελε-
 τᾷ ἀνευδρότως, καὶ ἐξ αὐτῶν διδάσκεται, καὶ
 αὐτὰ ἔχει ὡς τύπους τελειότητος ἀνεφίκτου,
 διότι ἂν καὶ οἱ νεώτεροι προσπαθοῦσι νὰ προσ-
 εγγίσωσιν εἰς αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων ἔργων, δὲν
 ἔφθασαν εἰς τὴν τελειότητα ἐκείνων. Καὶ δὲν
 εἶναι μέγα ἡμῶν πλεονέκτημα ὅτι πάντα ταῦτα
 εἶναι ἡ πατρικὴ ἡμῶν περιουσία καὶ ὅτι ἐκ τῆς
 αὐτῆς ἐστίας, ἔχομεν νὰ ἀναζωπυρήσωμεν τοὺς
 σπινθῆρας τοῦ νέου ἡμῶν πολιτισμοῦ; Καὶ μὴ
 νομίσῃς, φίλτατέ μοι, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ σοφία
 μάχεται πρὸς ἐκείνην τὴν πίστιν ἣτις ἔχει ὡς
 βάσιν τὴν ὑπαρξίν τῆς ψυχῆς, τὴν ὑπαρξίν τοῦ
 Θεοῦ καὶ τὴν ἀπειρον αὐτοῦ ἀγάπην, δι' ἧς καὶ
 ἐποίησε τὸν κόσμον καὶ ἔσωσε τὴν ἀνθρωπότητα.
 Ἡ περὶ ψυχῆς καὶ περὶ Θεοῦ διδασκαλία, οἶαν ἐν
 ἀτέχνῳ ἱχνογραφίᾳ ἔθηκα ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς
 τοῦ πνεύματός σου, ἐξάγεται, ἂν καὶ οὐχὶ πλήρως,
 ἐκ τῶν καθαρωτέρων δογμάτων τῆς Ἑλληνικῆς

φιλοσοφίας, καὶ κατὰ τούτο, ὡς καὶ κατὰ πολλὰ ἄλλα, ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ χριστιανισμὸς εἶναι δύο στοιχεῖα ἀχώριστα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ταῦτα εἶναι, ὡς σοὶ ἔλεγον, τὰ κυριώτατα συστατικὰ τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. — Σοὶ εἶπον ὅτι καὶ ὁ χρόνος ἐν ᾧ ἐγεννήθης εἶναι πολύτιμον βοήθημα εἰς τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν σου τελειοποίησιν. Ἐὰν ὁ Θεὸς δωρήσῃ σοὶ τὸ σύνηθες μέτρον τῆς ἐπιγείου ταύτης ζωῆς, θέλεις ἴδῃ οὐ μόνον τὸ τέλος τοῦ δεκάτου, ἐννάτου ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὸ τέταρτον τοῦ εἰκοστού αἰῶνος, καὶ θέλεις ἴδῃ τὸν ἥλιον τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ καταγαύζοντα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καὶ ἐκεῖνας τὰς χώρας αἵτινες καλύπτονται εἰσέτι ὑπὸ τοῦ σκότους τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς βαρβαρότητος. Τί εἶναι ὁ πολιτισμὸς οὗτος, πρῖνα ἢ βᾶσις αὐτοῦ, ποῖα τὰ μέσα δι' ὧν προάγεται καὶ τελειοποιεῖται καθ' ἑκάστην, ποῖα αἱ ἐν αὐτῷ ἐπικρατοῦσαι ἀρχαί, καὶ ὁποῖαν σχέσιν ἔχουσι πάντα ταῦτα πρὸς τὰς πεποιθήσεις ἃς σοὶ ἐνέπνευσα, καὶ θέλεις διατηρήσει, ἐλπίζω, ὡς ἐφόδια ἀπαραίτητα καθ' ὅλην τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ὁδοιπορίαν σου; Ὁχι, φιλτατέ μοι, ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι προϊόν τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης, δὲν συναῖδει οὔτε μὲ τῆς ὑλοδοξίας οὔτε μὲ τῆς ὑλολατρείαν, οὔτε προῆλθεν

ἐξ αὐτῶν. Ὁ πολιτισμὸς πηγάζει ἐξ αὐτῶν τῶν δύο συστατικῶν τῆς πνευματικῆς ἡμῶν φύσεως, ἅτινα ἐξηκριβώσαμεν ἐν ἡμῖν, ἐκ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦτο μόνον ὑλικὸς ὀργανισμὸς κατὰ τι τελειότερος τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν κτηνῶν, δὲν θὰ ἐπολιτεύετο, καὶ ἡ κατάστασίς του δὲν θὰ διέφερε τῆς τῶν ἄλλων ζώων εἰμὴ μόνον κατὰ βαθμὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ ὀργανισμοῦ του, ὃ ἐστὶ σχεδὸν κατ' οὐδέν. Ἄνευ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου δὲν θὰ ἀνεκάλυπτε τοὺς νόμους τῆς φύσεως, δὲν θὰ ἐκυρίευε τὰς δυνάμεις αὐτῆς, καὶ δὲν θὰ μετεμόρφονε τὴν φύσιν πρὸς ἰδίαν ὠφέλειαν καὶ τέρψιν. Ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν φύσιν, καὶ ταύτης ἡ χρησιμοποίησις διὰ τῆς βιομηχανίας δὲν εἶναι ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ πολιτισμοῦ· ἡ ἀξία αὐτοῦ δὲν ἐκτιμᾶται κατὰ τὸ βάναντον μέτρον τῆς παραγωγῆς καὶ ἀναλώσεως τῶν ὠφελίμων καὶ τερπνῶν· ἀλλὰ ταῦτα θεωροῦνται ὡς μέσα εὐγενεστέρων ἀπολαύσεων, ἀνωτέρας ἀναπτύξεως νοητικῆς καὶ ἠθικῆς, τουτέστι, τῆς πνευματικῆς ἡμῶν τελειοποιήσεως. Ἄρα ἀληθεύει καὶ ἐνταῦθα ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὅλος ὕλη, ὅτι κυρίως εἶναι πνεῦμα, ὅτι τὸ σῶμα εἶναι ὄργανον τοῦ πνεύματος, καὶ

ὅτι τοῦτο τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον ἀληθές καὶ καλὸν καὶ ἀγαθόν· ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς κατὰ τοσοῦτον προοδεύει, καθ' ὅσον προσεγγίζει εἰς τὴν γνῶσιν καὶ πραγματοποίησιν τῶν τριῶν τούτων ἐννοιῶν. Καὶ ποία ἦ ἐν τῷ συγχρόνῳ πολιτισμῷ ἐπικρατοῦσα ἀρχή, καθ' ἣν συζῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν κοινωνίᾳ καὶ συμπολιτεύονται; Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι τὸ δίκαιον, τὸ σύνολον τουτέστι τῶν νόμων καὶ τῶν θεσμῶν δι' ὧν πραγματοποιεῖται ἡ δικαιοσύνη, ἢ τὸ ἀμοιβαῖον σέβας τῆς ἐλευθερίας, ἢ ἐννομος ἐλευθερία, sub lege libertas· ἄρα καὶ ἐνταῦθα ἐλευθερία καὶ λόγος, διότι ὁ νόμος ἀποκαλύπτεται διὰ τοῦ λόγου ἐν τῷ ἀτόμῳ, καὶ ἐπιβάλλεται παρὰ τοῦ κοινωνικοῦ λόγου εἰς πάντα τὰ ἄτομα· καὶ κατὰ τοῦτο ἐπίσης ἀνυψοῦται ἡ ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ εἶναι τελειότερος, ὅσῳ μᾶλλον βασιλεύει ἐν αὐτῷ ἡ δικαιοσύνη. Ἀδιάφορον εἶναι δὲν πραγματοποιεῖται τὸ δίκαιον πάντοτε καὶ ὑπὸ πάντων· ἀρκεῖ ὅτι πάντες ἀναγνωρίζουσι τὴν κυριαρχίαν του καὶ τὸ ἐπικαλοῦνται καὶ ὅταν τὸ παραβαίνωσιν, ἀρκεῖ ὅτι πάντες ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πλέον δούλος τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι οἱ λαοὶ δὲν εἶναι πλέον κτήματα τῶν κρατούντων, ὅτι οὐδὲν ἔθνος ἀποκλείεται τῆς κληρονομίας τοῦ

δικαίου, οὐδὲν καταδικάζεται εἰς αἰώνιον δουλείαν, καὶ οὐδεὶς ἄνθρωπος ἐξαιρεῖται τῆς πνευματικῆς ἀδελφότητος τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ βασιλεία τῆς δικαιοσύνης, ἣτις, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπεκτείνεται ἐπὶ τῆς γῆς, προετοιμάζει καὶ θέλει ἐπιφέρει βαθμηδὸν τὴν βασιλείαν τῆς ἀγάπης καὶ τὴν ἠθικὴν ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὸν ἠθικὸν τοῦτον σκοπὸν ὑπηρετοῦσιν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρνούμενοι αὐτόν, εἰς αὐτόν ὑπηρετοῦσιν οὐχ ἥττον τῆς διαδόσεως τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἠθικῶν γνώσεων καὶ αὐταὶ αἱ πρόοδοι τῆς ὑλικῆς εὐημερίας, ἡ τελειοποιήσεις τῆς βιομηχανίας, ἡ ἐπέκτασις τῆς ναυτιλίας καὶ τῆς ἐμπορίας, αἱ ταχύτεραι, ἀνετώτεραι καὶ εὐθηνότεραι συγκοινωνίαι, ἡ ἐν ἀκαρεῖ μεταδόσις τοῦ λόγου ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης· πάντα ταῦτα ἐπισπεύδουσι τὴν ἠθικὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐν τῇ πνευματικῇ τελειότητι, ἐν τῷ νόμῳ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης. Τώρα ἐρωτῶ σε, φίλτατέ μοι, ὁ νόμος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης ὄν εἶναι νόμος θεῖος; καὶ ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς ὄν εἶναι καὶ οὗτος λαμπρὰ ἀποδείξει τῶν δύο μεγάλων ἀληθειῶν ἃς προσεπάθησα νὰ σοὶ μεταδώσω, τῆς πνευματικῆς ἡμῶν

φύσεως, καὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐπὶ τοῦ κόσμου
 προνοίας τοῦ Θεοῦ; Ἡ φυγὴ καὶ ὁ Θεὸς εἶναι οἱ
 δύο πόλοι τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, καὶ συνά-
 πτονται διὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, οὗ τὸ κύριον
 ἔνταλμα εἶναι ἡ ἀγάπη. Καὶ ἐπίτρεψόν μοι νά
 σοι ἐπαναλάβω ὅτι ἐν τῇ ἀγάπῃ περιλαμβάνεται
 καὶ συμπληροῦται ἡ δικαιοσύνη, ἥτις ἐγγυᾶται
 τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἔλλογον ἐνέργειαν ἐκάστου,
 καὶ δι' αὐτῆς πᾶσαν πρόοδον, τοῦ ἀτόμου, τῆς
 κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἀγάπη
 συνένοι πάντας ἡμᾶς καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ
 πρὸς τὸν Θεόν, ζωογονεῖ καὶ γονιμοποιεῖ πάσας
 τὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος, τὰς ρυθμίζει
 κατὰ τὸν πρὸς ὄν ὄρον αὐτῶν, καὶ τοιουτοτρό-
 πως, ἐν ᾧ παράγει πᾶσαν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ
 ἐφικτὴν εὐδαιμονίαν, μᾶς προετοιμάζει διὰ τὸν
 ἀθάνατον προορισμὸν μας, καὶ ἔχε πάντοτε εἰς τὸν
 νοῦν καὶ τὴν καρδίαν σου τὸ σοφὸν τοῦτο ῥῆμα·
 ὅτι ἡ ἐνάρετος ζωὴ εἶναι ἐν χρόνῳ ὄρος αἰωνίου
 μακαριότητος.

ΤΕΛΟΣ